

Αι νευροεπιστήμει εις το Βυζάντιον

ΣΤΑΥΡΟΣ ΜΠΑΛΟΓΙΑΝΝΗΣ*

Περίληψη

Κατά την διάρκεια της υπερχιλιετούς λειτουργικής ζωής της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, το Ελληνικόν πνεύμα συνυφάνθη αρμονικώς μετά της ορθοδόξου πίστεως και εκυριάρχησεν επί της επιστημονικής σκέψεως, της φιλοσοφίας, των γραμμάτων, των τεχνών και της συνειδήσεως των λαών του ανατολικού κόσμου, έχον συγχρόνως άμεσον και αποφασιστικής βαρύτητος επίδρασιν επί του δυτικού πολιτισμού. Η Ιατρική ενεφάνισεν ιδιαίτεραν άνθισιν εις τα μεγάλα μητροπολιτικά κέντρα της αυτοκρατορίας, τας Αθήνας, την Αλεξάνδρειαν, την Αντιόχειαν και ιδιαίτερωσ την Κωνσταντινούπολιν, ένθα εδιδάσκετο εις διασήμους σχολάς και ησκειότο εις πρωτοποριακά διά την αρτιότητα της οργανώσεως των νοσηλευτικά ιδρύματα. Αι Νευροεπιστήμει εκαλλιεργήθησαν ιδιαίτερωσ επιτυχώς και απέδωσαν ευχύμους καρπούς, η ουσία των οποίων έθρεψεν την Αραβικήν ιατρικήν και μεταγγισθεΐσα επιτυχώς ανεγέννησεν τα πανεπιστήμια της Δύσεως. Διαπρεπείς ιατροί και διδάσκαλοι της ιατρικής επιστήμης, ως ήσαν ο Ορειβάσιος εκ Περγάμου, ο Αέτιος εκ Αμίδων, ο Αλέξανδρος εκ Τραλλέων, ο Παύλος ο Αιγινήτης, ο Θεόφιλος Πρωτοσπαθάριος, ο Θεοφάνης Νόννος, ο Ιωάννης Ζαχαρίου, ο Νικόλαος Μυρεψός συνθέτουσ τον ευγενή χορόν των διαπρεπών ιατρών, νευρολόγων και νευροεπιστημόνων του Βυζαντίου, οι οποίοι συναγωνίζοντο εις πρωτοτυπίαν σκέψεως, επιστημονικής προσφοράς και ιατρικής δεινότητος τους μεγάλους ιατρούς της Ελληνιστικής Περιόδου, τον Γαληνόν, τον Ηρόφιλον και τον Ερασίστρατον, χωρίς ουδόλως να υπολείπονται αυτών. Η άσκησις της ιατρικής και των κλάδων αυτής, συμπεριλαμβανομένης της Νευρολογίας και της Ψυχιατρικής, στηριζομένη εις την βαθειάν επιστημονικήν γνώσιν, τον προβληματισμόν και την έρευναν διά νέας θεραπευτικάς μεθόδους, διεπνέετο υπό των αρχών της φιλανθρωπίας, του σεβασμού του ανθρωπίνου προσώπου, της αξίας της ποιοτικής στάθμης της ζωής και της ιατρικής ηθικής ως αύτη διεμορφώθη εντός της

επικρατούσης ατμοσφαιράς της ορθοδόξου πνευματικότητος. Τα μεγάλα νοσηλευτικά ιδρύματα της Κωνσταντινουπόλεως, ως ήτο ο Ξενών του Παντοκράτορος, ιδρυθείς υπό του Αυτοκράτορος Ιωάννου του ΙΙ Κομνηνού, το 1136, ενεφάνιζον οργάνωσιν συγχρόνων Πανεπιστημιακών Νοσοκομείων της Δύσεως, κατωχρωθείσα υπό ευστόχως συντεταγμένων Τυπικών, τα οποΐα εγγυώντο την άψογον λειτουργικότητα αυτών και την ιατρικήν και νοσηλευτικήν περίθαλψιν των ασθενών υπό των επιφανεστέρων ιατρών και του εμπειροτέρου νοσηλευτικού προσωπικού. Τα Νοσοκομεία της Κωνσταντινουπόλεως απετέλεσαν το πρότυπον διά την οργάνωσιν και λειτουργίαν των Νοσοκομείων του Αραβικού κόσμου και της Δύσεως και την ανεξάντλητον τροφόν της συγχρόνου επιστημονικής σκέψεως και των αρχών της ιατρικής ηθικής.

Λέξεις κλειδιά: Βυζαντινή Νευρολογία, Νοσοκομεία στην Κωνσταντινούπολη, Ιστορία της Νευρολογίας

Εισαγωγή

Κατά την υπερχιλιετή ιστορίαν της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας(1) , το Ελληνικόν πνεύμα το οποίον συνυφάνθη αρμονικώς μετά της Ορθοδόξου πίστεως, επεκράτησεν εις όλους τους τομείς της επιστημονικής σκέψεως, εις την θεολογίαν, την φιλοσοφίαν, τας φυσικάς επιστήμας , τα μαθηματικά, την ιστορίαν, τα μαθηματικά και την ιατρικήν. Μόνον εις το Δίκαιον και την οργάνωσιν του στρατού παρέμενεν ακόμη εεπ' ολίγον ο ρωμαϊκός απόηχος.

Αι νευροεπιστήμει διακατείχον σημαντικήν θέσιν εντός του όλου φάσματος της ιατρικής παιδείας και της εφαρμοσμένης ιατρικής, δεδομένου ότι ο εγκέφαλος, ως όργανον της σκέψεως και των συναισθημάτων, εθεωρείτο ότι απετέλει το κέντρον της ψυχοσωματικής υποστάσεως του ανθρώπου και τον κύριον ρυθμιστήν της ανθρωπίνης συμπεριφοράς.

Η Βυζαντινή Νευρολογία κληρονομήσασα τας βασικάς αρχάς της εκ της Ιατρικής των κλασσικών και των ελλησιστικών χρόνων, επροχώρησεν περαιτέρω διανοΐγουσα πρωτοποριακήν οδόν, συμπληρώνουσα το

*Ομότιμος καθηγητής νευρολογίας Αριστελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

ΕΓΚΕΦΑΛΟΣ 49, 34-46, 2012

επιστημονικών και φιλοσοφικών περιγράμματα αυτής διά του πνεύματος της ορθοδόξου πνευματικότητας, η οποία διεπότιζεν τον κύριον κορμόν αυτής και προσέδιδεν ιδιαίτεράν γλυκύτητα εις τους ευχύμους καρπούς της(2) .

Το φιλοσοφικόν και πνευματικόν υπόβαθρον της Βυζαντινής Νευρολογίας

Κατά τον Αριστοτέλην ο ανθρώπινος νους έχει θείαν προέλευσιν και παραμένει ανεπηρέαστος από το γήρας και την ασθένειαν. Ο άνθρωπος είναι προικισμένος διά της κοινής αντιλήψεως, η οποία διέπει την συνειδητότητα αυτού. Όλαι αι λειτουργία και δραστηριότητες του σώματος αποτελούν εκδηλώσεις των διεργασιών της ψυχής. Κατά τον Αριστοτέλην το σώμα είναι διά την ψυχήν ότι η όρασις διά τον οφθαλμόν(3). Διά της σοφίας δε εναρμονίζεται η λειτουργικότης του σώματος μετά της ψυχής και αποφεύγονται αι αποκλίσεις και αι ακρότητες(4) .

Κατά τας αρχάς της ορθοδόξου πνευματικότητας ο άνθρωπος συγκροτεί αρμονικόν ψυχοπνευματικόν ενότητα. Το σώμα φέρει την ζώσαν ψυχήν, η οποία αποτελεί τον βασικόν φορέα της ζωής. Το σώμα, η ψυχή και το πνεύμα συμμετέχουν εις την γνώσιν κατά ένα ιδιαίτερος εξατομικευμένον τρόπον ήτοι το σώμα διά μέσου των αισθήσεων, η ψυχή διά μέσου της λογικής διεργασίας και το πνεύμα διά μέσου της συνειδήσεως, η οποία διαθέτει ένα μυστικόν και εσωτερικόν τρόπον αντιλήψεως, ο οποίος υπερβαίνει τας συνήθεις λογικάς διεργασίας.

Η εσωτερική ψυχοσωματική αρμονία του ανθρώπου αλλοιώνεται μόνον υπό των παθών, τα οποία διαταράσσουν την εσωτερικήν ειρήνην και μολύνουν την καθαρότητα της καρδιάς(5) . Τα πάθη διαπιτραινούν την ψυχήν και το σώμα και διηθούν την υπόστασιν του μεταβάλλοντα την ορθότητα και ισχύν της συνειδήσεως του και δεσμεύοντα την ελευθερίαν του. Οι εμπαιθείς λογισμοί, τα συναισθήματα, αι επιθυμίες και αι διάφοροι αποφάσεις αποτελούν τους ουσιωδέστερους φραμούς εις την πορείαν προς την εσωτερικήν ειρήνην, την αυτοκριτικήν και την απάθειαν η οποία αποτελεί «το ένθεον πάθος».

Η άσκησις της ιατρικής εντός του πνεύματος της ορθοδόξου πνευματικότητας συνέβαλεν εις την κορυφαίαν ανάπτυξιν της ιατρικής ηθικής(6) , εις την έκφρασιν της κατά Χριστόν αγάπης, της φιλανθρωπίας και του ελέους. Η φροντίς διά τον πάσχοντα δεν απετέλει

πλέον απλώς την εκτέλεσιν του ιατρικού καθήκοντος διά τον θεράποντα ιατρόν αλλά έργον αγάπης και ευεργετικής παρουσίας κατά τα πρότυπα των αγίων Αναργύρων Κοσμά και Δαμιανού και της πλειάδος των αγίων ιατρών(7) οι οποίοι ηγωνίσθησαν, μετά μεγίστης αγάπης, ουχί μόνον διά την σωματικήν ίασιν των ασθενών, αλλά και διά την κοινωνικήν αποκατάστασιν αυτών, διά την ψυχικήν των υγείαν και διά την πνευματικήν εν Κυρίω αναγέννησιν αυτών.

Το επιστημονικόν υπόβαθρον της Βυζαντινής Νευρολογίας

Το επιστημονικόν υπόβαθρον της Βυζαντινής Νευρολογίας εβασίζετο επί της εκτενούς εμπειρίας(8) της αρχαίας Ελληνικής και της Ελληνιστικής Νευρολογίας, η οποία είχε κατατεθεί εις την ευρείαν ιατρικήν βιβλιογραφίαν εκ του πέμπτου προ Χριστού αιώνας έως τον τρίτον μετά Χριστόν αιώνα, καλύπτουσα ούτω οκτώ αιώνας συνεχούς επιστημονικής ακμής.

Ο γνωστός και μεστός επιστημονικός κύρους και σοβαρότητος Ιπποκράτειος κανών(9) κι αι πολυάριθμοι και εκτεταμένοι διατριβαί του Γαληνού εφ' όλων των πεδίων της Ιατρικής(10) απετέλουν τα κύρια συγγράμματα και τας πηγάς γνώσεων διά τον Νευρολόγον και Νευροεπιστήμονα από τας αρχάς ήδη της Βυζαντινής περιόδου.

Αι μελέται του Ηροφίλου επί της κυκλοφορίας του αίματος εις τον εγκέφαλον, η περιγραφή των αγγειακών εγκεφαλικών παθήσεων και η συσχέτισις αυτών μετά της υπερτάσεως και των καρδιακών αρρυθμιών συνέβαλον τα μέγιστα εις την διαμόρφωσιν του ευρέως πεδίου των πολλαπλών συσχέτισεων μεταξύ της καρδιακής λειτουργίας, της αιματώσεως του εγκεφάλου και των εγκεφαλικών δυσλειτουργικών φαινομένων και κατέδειξαν την σημαντικήν βαρύτητα της ευρείας κλινικής εξετάσεως εις την διαγνωστικήν προσέγγισιν των νευρολογικών συνδρόμων.

Αι πολλάκι σημαντικά μελέται του Ερασιστράτου του Χίου επί της Νευροανατομίας, αι οποίαι αναφέρονται εις την μορφολογίαν των ελίκων και των αυλάκων των εγκεφαλικών ημισφαιρίων και εις την εντόπισιν των λειτουργικών κέντρων της κινήσεως, των αισθήσεων και του λόγου απετέλεσαν ουσιώδες βάθρον διά την στοιχειοθέτησιν των βασικών αρχών της βυζαντινής Νευρολογίας. Εκ παραλλήλου, αι γνώσεις εις το Βυζάντιον επί της ουσιώδους συμβολής της παρεγκεφαλίδος εις την αρμονίαν και πλαστικότητα των κινήσεων

ΕΓΚΕΦΑΛΟΣ 49, 34-46, 2012

εστηρίχθησαν εν πολλοίς επί των απόψεων του Ερασι-στράτου επί του ρόλου της παρεγκεφαλίδος εις την κινητική «ευταξίαν».

Ο Σορανός ο Εφέσιος, ο οποίος συνέγραψεν διατριβάς επί της επιληψίας, της αποπληξίας, του ιλίγγου, και του τετάνου προσεφέρεν πολύτιμον βιβλιογραφίαν και απετέλεσεν ουσιώδη πηγήν διά την Βυζαντινήν Νευρολογίαν.

Ο Αρεταίος ο Καππαδόκης, ο οποίος ήτο ο πρώτος περιγράφας τον χιασμόν της πυραμιδικής οδού(11) περιέγραψεν συγχρόνως μετά πολλών λεπτομερειών τας κλινικάς εκδηλώσεις της μείζονος επιληπτικής κρίσεως και τας πολυμρφους «αύρας»(12) αι οποίαι προηγούνται των κρίσεων ήτο εις εκ των πλέον σεβαστών συγγραφέων υπό των Νευρολόγων εις την Κωνσταντινούπολιν.

Επιφανείς ιατροί μετά ευρείας γνώσεως και εμπειρίας επί των Νευρολογικών παθήσεων εις το Βυζάντιον

Εν μέσω των πλέον γνωστών ιατρών εις το Βυζάντιον, οι οποίοι διεκρίθησαν διά τας ευρείας γνώσεις των επί της Νευρολογίας και διά την θεραπευτικήν συμβολήν των επί των Νευρολογικών παθήσεων ήσαν οι κάτωθι αναφερόμενοι.

Ο Παντελεήμων εκ Νικομηδίας, ο οποίος ήτο εκ των πρώτων χριστιανών ιατρών εξειδικευθείς εις τας οφθαλμολογικάς, ψυχιατρικάς και νευρολογικάς παθήσεις, καταστάς διάσημος διά την ορθήν άσκησιν και διδασκαλίαν της Ιατρικής. Εχαρακτηρίζετο διά την αγάπην προς τον πάσχοντα και την άμετρον φιλανθρωπίαν του, ασκήσας την Ιατρικήν, αναργύρως, εν μέσω των ενδεών κοινωνικών τάξεων κατά το πρότυπον των Αγίων Αναργύρων Κοσμά και Δαμιανού και των ετέρων αγίων ιατρών(13) . Διά την ευρείαν κοινωνικήν προσφοράν του και την εκφραζομένην ευγνωμοσύνην των ανθρώπων προέκαλεσεν τον φθόνον των ειδωλοατρών οι οποίοι τον ωδήγησαν εις το μαρτύριον.

Ο Ορειβάσιος εκ Περγάμου (325-403 μ.Χ.). Ούτος ήτο καθηγητής της Ιατρικής εις την σχολήν της Αλεξανδρείας, χρηματίσας προσωπικός ιατρός του Αυτοκράτορος Ιουλιανού του Αποστάτου (361-363 μ.Χ.).

Ο Ορειβάσιος συνέγραψεν Εγκυκλοπαιδείαν της Ιατρικής εις επτά τόμους εις την οποίαν περιέλαβεν εν περιλήψει τα έργα του Ιπποκράτους και τας εκτενείς διατριβάς του Γαληνού και των ετέρων διαπρεπών ιατρών των Ελληνιστικών χρόνων. Το έργον του περι-

λάμβανεν κεφάλαια επί των νευρολογικών παθήσεων, ως είναι αι διαταραχαί της μνήμης και αι άνοιαι, η ημικρανία και αι έτεροι μορφαί της κεφαλαλγίας, η μηνιγγίτις και η εγκεφαλίτις, αι αγγειακαί παθήσεις του εγκεφάλου και αι τραυματικά παθήσεις του νωτιαίου μυελού(14) .

Ο Αέτιος Αμιδηνός, καταγόμενος εξ Αμιδης της μεσοποταμίας (έζησεν τον έκτον μ.Χ. αιώνα). Ούτος εσπούδασεν εις την Αλεξάνδρειαν και εχηρημάτισεν αρχίατρος της Αυτοκρατορικής αυλής εις την Κωνσταντινούπολιν. Ούτος ήτο ο πρώτος ιατρός ο οποίος περιέγραψεν την παράλυσιν της μαλθακής υπερώας επί διφθερίτιδος. Συνέγραψεν δέκα έξ ιατρικά συγγράμματα «Βιβλία ιατρικά εκκαίδεκα»(15) εις τα οποία αναφέρονται αι απόψεις των διαπρεπεστέρων προγενεστέρων ιατρών εν παραλληλισμώ προς τας ιδικάς του ιατρικάς γνώμας και περιλαμβάνονται πολλά θεραπευτικά πρωτόκολλα. Ησχολήθη εν εκτάσει μετά των οφθαλμολογικών παθήσεων, των νευρολογικών και των ψυχιατρικών παθήσεων και ιδίως μετά της θεραπευτικής αυτών. Το έργον του εχαρακτηρίσθη ως έν εκ των πολυτιμοτέρων και χρησιμωτέρων έργων της Βυζαντινής περιόδου(16).

Ο Αλέξανδρος εκ Τραλλέων (525-605). Ούτος περιέγραψεν την κεφαλαλγίαν εκ τάσεως, τα πολύμορφα επιληπτικά φαινόμενα και πολλάς ψυχιατρικάς διαταραχάς. Κατά την διάρκειαν της ζωής του εταξίδευσεν εν εκτάσει εις την Ελλάδα, την Ιταλίαν, την Ισπανίαν και την Γαλατίαν και εμελέτησεν εις βάθος πολλάς εκ των νευρολογικών παθήσεων και ιδίως τας οφειλομένας εις στερητικάς καταστάσεις και εις εξωγενή αίτια. Συνέγραψεν διατριβάς εις τας οποίας καταθέτει την προσωπικήν εμπειρίαν του και εκφράζει πολλάς υποθέσεις επί της παθογενείας των νευρολογικών παθήσεων(17) . Ήτο εκ των ολίγων ιατρών, οι οποίοι είχαν την τόλμην να ασκήσουν κριτικήν επί των απόψεων του Γαληνού, οσάκις αύται δεν συνέπιπτον μετά των ιδικών του παρατηρήσεων και απόψεων.

Επιπροσθέτως ο Αλέξανδρος συνέγραψεν θεραπευτικόν εγχειρίδιον εις το οποίον περιελάμβανεν πολυάριθμα θεραπευτικά πρωτόκολλα μεταξύ των οποίων πολλά αναφέρονται εις τας νευρολογικάς και ψυχιατρικάς παθήσεις. current medical problems, including brain and mental diseases. Έδωσεν ιδιαίτεράν έμφασιν εις την θεραπευτικήν αξίαν των λουτρών διά τας παθήσεις του νευρικού συστήματος και τας ψυχιατρικάς διαταραχάς. Ασχοληθείς εκ παραλλήλου μετά των παθήσεων των οφθαλμών συνέγραψεν διατριβήν επί της

ΕΓΚΕΦΑΛΟΣ 49, 34-46, 2012

παθογενέσεως και της θεραπείας αυτών, η οποία δύναται να χαρακτηριστεί ως το πρώτον σοβαρόν επιστημονικόν πόνημα εις τον χρόνον της Οφθαλμολογίας.

Ο Παύλος ο Αιγινήτης (625-690), ήτο ο διαπρεπέστερος ιατρός του εβδόμου αιώνου, σπουδάζας εις την Αλεξάνδρειαν εις την οποίαν ήσκησεν κατά το πλείστον την ιατρικήν. Υπήρξεν ο σύμβουλος νευρολόγος εις τα επτά νοσοκομεία, τα οποία ίδρυσεν εις την πόλιν της Αλεξανδρείας ο πατριάρχης Ιωάννης ο Ελεήμων, ο οποίος παρέμεινεν ως σύμβολον φιλανθρωπίας και αγάπης εις τους αιώνας(18).

Ο Παύλος ο Αιγινήτης δύναται να θεωρηθή ως ο πρώτος παιδονευρολόγος, ο οποίος απέκτησεν ευρείαν εμπειρίαν επί των νευρολογικών παθήσεων της βρεφικής και παιδικής ηλικίας, περιγράψας αξιολογητέον αριθμόν δυσπλασιών του εγκεφάλου και του νωτιαίου μυελού. Εκ παραλλήλου ήτο ο πρώτος νευροεπιστήμων, ο οποίος περιέγραψεν τα ανιόντα και τα κατιόντα δεμάτια του νωτιαίου μυελού. Περιέγραψεν επίσης την μηνιγγίτιδα και το πλήρες νευρολογικόν και ψυχιατρικόν φάσμα των φαινομένων αυτής, την εγκεφαλίτιδα μετά των κλινικών εκδηλώσεων και των φυσικών σημείων αυτής υπογραμμίζων συγχρόνως την τραγικήν πρόγνωσιν της πορείας του πάσχοντος.

Ο Παύλος ο Αιγινήτης ήτο ο πρώτος ιατρός ο οποίος περιέγραψεν την ψευδοάνοιαν επί μελαγχολίας και επεσήμανεν τον αναστρέψιμον χαρακτήρα αυτής.

Η σημαντικότερα συμβολή του Παύλου εις την Βυζαντινήν ιατρικήν βιβλιογραφίαν υπήρξεν η «Επιτομή» αυτού, η οποία αποτελεί αληθή εγκυκλοπαιδείαν της Ιατρικής, περιλαμβάνουσα και νευρολογικά παθήσεις εν μέσω των πολλών νοσολογικών περιγραφών και αναφορών. Εις το έκτον κεφάλαιον του εν λόγω συγγράμματος, το οποίον αποτελεί πόνημα χειρουργικής, περιγράφονται πολλά νευροχειρουργικά τεχνικά. Το όλον έργον εξετιμήθη υπό των συγχρόνων και μεταγενεστέρων ιατρών και επί αιώνας απετέλει πολύτιμον εγχειρίδιον διά τους ιατρούς και τους σπουδάζοντας την ιατρικήν επιστήμην.

Ο Άγιος Ευστάθιος μητροπολίτης Θεσσαλονίκης ο Μεγαλοοικονόμος ο Κατάφλωρος (1174 /75 – 1196 ή 1199). Ούτος εγεννήθη εις την Κωνσταντινούπολιν. Εξελέγη αρχικώς Μητροπολίτης Μύρων της Λυκίας, αλλά τη απαιτήσει του Αυτοκράτορος Μανουήλ Α', επανεξελέγη εις την χηρεύουσαν μητρόπολιν της Θεσσαλονίκης, ένθα παρέμεινεν έως της κοιμήσεώς του 1196 ή το 1199(19) . Διεκρίθη διά την σοφίαν και την αγιότητα του βίου του. Υπήρξεν πολυγραφότατος, του έργου

αυτού εκτεινομένου εις την ιστορίαν, την φιλολογίαν, την φιλοσοφίαν, την λογοτεχνίαν και την ιατρικήν. Εν μέσω των ιατρικών στοιχείων του έργου του υπάρχει η περιγραφή της φωτοφοβικής επιληψίας και της γλαστικής επιληψίας.

Ο Θεόφιλος Πρωτοσπαθάριος (9ος αιών) Ούτος έφερε τον τίτλον του πρωτοσπαθαρίου και συγχρόνως ήτο αρχίατρος, μοναχός και φιλόσοφος(20). Εχαρακτηρίσθη ως ο πλέον επιφανής νευροανατόμος της εποχής του. Συνέγραψεν διατριβήν υπό τον τίτλον "Επί της δομής του ανθρωπίνου σώματος», η οποία ήσκησεν σημαντικήν επίδρασιν εις την εκπαίδευσιν και συγκρότησιν επί της ανατομίας των ιατρών της Βυζαντινής περιόδου. Συνέγραψεν εκ παραλλήλου διατριβάς "επί του σφυγμού", " επί των ούρων", "επί των εκκρίσεων" και έν σχόλιον επί των Αφορισμών του Ιπποκράτους(21). Ενεπνεύσθη βαθύτατα υπό των χριστιανικών αρχών υποστηρίζων τας αρχάς της αγιότητος της ανθρωπίνης ζωής και της ιερότητος του σώματος.

Ο Θεοφάνης ο "Νόννος" (10ος αιών). Ο Θεοφάνης υπήρξεν εις εκ των διαπρεπεστέρων ιατρών της μακεδονικής αναγεννήσεως(22) εις την Κωνσταντινούπολιν.

Ο Θεοφάνης συνέγραψεν Εγχειρίδιον Ιατρικής το οποίον ωνόμασεν Σύνοψιν, το οποίον περιελάμβανεν τριακόσια κεφάλαια αναφερόμενα εις την εσωτερικήν παθολογίαν, την γυναικολογίαν, την νευρολογίαν και την φαρμακολογίαν(23).

Ο Ιωάννης Ζαχαρίου Ακτουάριος(24). Ούτος ήτο εκ των πλέον καταξιωμένων νευρολόγων και ψυχιάτρων. Υπήρξεν ο προσωπικός ιατρός του Ανδρονίκου του ΙΙΙ(25) Του ανετέθη η διεύθυνσις του τμήματος εσωτερικής παθολογίας και νευρολογίας εις τον Ξένωνα του Παντοκράτορος και το Νοσοκομείον της Μανγκάνα κατά τον 14ον αιώνα.

Αι απόψεις του επί της ανθρωπίνης ψυχής εκτίθενται εις το έργον του υπό τον τίτλον «Περί ενεργειών και παθών του ψυχικού πνεύματος και της κατ' αυτό διαίτης »

Νικόλαος Μυρεψός, Ακτουάριος. Ούτος υπήρξεν ιδιαίτερος γνωστός διά την συγκρότησιν του επί της φαρμακολογίας και της θεραπευτικής. Εχρημάτισεν προσωπικός ιατρός του Αυτοκράτορος Ιωάννου του ΙΙΙ του Βατάτζη(26). Επί βασιλείας Θεοδώρου Β' Λασκάρως, υιού του Ιωάννου έχαιρεν ιδιαίτερας εκτιμήσεως, χαρακτηριζόμενος υπό του Αυτοκράτορος ως ο εξοχώτερος των ιατρών. Συνέγραψεν εγχειρίδιον Φαρμακολογίας, καλέσας αυτό «Δυναμερόν» εις το οποίον κατέγραψεν 2600 φάρμακα ή φαρμακευτικού χαρακ-

ΕΓΚΕΦΑΛΟΣ 49, 34-46, 2012

τήρος ουσίας εν μέσω των οποίων περιελάμβανον φαρμακευτικοί παράγοντες χορηγούμενοι εις νευρολογικές και ψυχιατρικές παθήσεις. Ως ιατρός και φαρμακολόγος ήσκησεν μεγάλην επίδρασιν επί της Αραβικής ιατρικής και επί της ιατρικής της Δύσεως(27).

Η Κωνσταντινούπολις εις χάρτην εκπονηθέντα υπό του Giacomo Francesco Camocio

(ε) ο ξενών των αγίων Κοσμά και Δαμιανού ή Κοσμιδίων, (ς) ο ξενών του Χριστοδότου, (ζ) ο ξενών του Ναρσή (η) ο ξενών των τεσσαράκοντα μαρτύρων(32) (θ) ο ξενών του Μαρκιανού.

Περιγράφομεν κυρίως τον ξενώνα του Παντοκράτορος, του οποίου το τυπικόν διασωθέν επέτρεψε να γνωρίσωμεν την οργάνωσιν και την λειτουργίαν αυτού και κατ' επέκτασιν την λειτουργίαν των πλείστων νοσηλευτικών ιδρυμάτων της Κωνσταντινουπόλεως, τα οποία εστηρίζοντο επί των ιδίων αρχών.

Η Μονή του Παντοκράτορος

Νοσοκομεία της Κωνσταντινουπόλεως, έχοντα νευρολογική μονάδα

Εις το Βυζάντιον η άνθησις της Νευρολογίας κατέστη μεγίστη διά της ιδρύσεως Νοσοκομείων και νοσηλευτικών μονάδων τόσο εις την Κωνσταντινούπολιν, όσον και εις άλλας πόλεις της Αυτοκρατορίας(28).

Τα νοσοκομεία της Κωνσταντινουπόλεως είχαν γνήσιον επιστημονικόν χαρακτήρα, διαθέτοντα καλώς οργανωμένας παθολογικές, χειρουργικές, και μαιευτικές κλινικάς. Πολλά εξ αυτών διέθετον μονάδας διά νευρολογικούς και ψυχιατρικούς ασθενείς, βιβλιοθήκην φαρμακείον, αναγνωστήριον και παρεκκλήσιον. Πολλά εκ των νοσοκομείων της Κωνσταντινουπόλεως εφήρμοζαν, φυσικοθεραπείαν, μουσικοθεραπείαν και εργασιοθεραπείαν. Ωρισμένα εκ των νοσοκομείων είχαν πανεπιστημιακόν χαρακτήρα συνδεόμενα μετά της Μαγναύρας, του Πανεπιστημίου της Κωνσταντινουπόλεως(29).

Εν μέσω των πολυαρίθμων νοσηλευτικών ιδρυμάτων της Κωνσταντινουπόλεως τα πλέον γνωστά και ευρείας αναγνωρίσεως διά το παρεχόμενον ιατρικόν και φιλανθρωπικόν έργον ήσαν (α) ο ξενών(30) του Παντοκράτορος, (β) ο ξενών του Σαμψώνος(31), (γ) ο ξενών του Ευβούλου, (δ) ο ξενών της Αγίας Ειρήνης,

Ο Ξενών του Παντοκράτορος

Εκ των πλέον ανεγνωρισμένων νοσηλευτικών ιδρυμάτων της Κωνσταντινουπόλεως ήτο ο Ξενών του Παντοκράτορος, ιδρυθείς υπό του Αυτοκράτορος Ιωάννου ΙΙ Κομνηνού(33) το 1136. Ο εν λόγω Ξενών ευρίσκετο εις την βορειοανατολικήν πλευράν ενός λόφου, πλησίον του Κερατίου κόλπου (34, 35).

Από της ιδρύσεως του ο Ξενών προοριζέτο να λειτουργήσῃ ως Γενικόν Πανεπιστημιακόν Νοσοκομείον, εις το οποίον θα παρέιχαν το λειτούργημα των 50 ιατροί και ικανός αριθμός νοσηλευτικού προσωπικού, φαρμακοποιοί, διαιτολόγοι, φυσικοθεραπευταί, τεχνικοί και ιερείς.

Οι ιατροί, οι οποίοι επελέγοντο διά να επανδρώσουν το Νοσοκομείον προείρχοντο εκ των άριστων όλης της αυτοκρατορίας, εθεωρείτο δε υψίστη τιμή η ένταξις των εις το ιατρικόν σώμα αυτού. Οι σπουδασταί της Ιατρικής, παρηκολούθουν τας δραστηριότητας των τμημάτων, υπό την επίβλεψιν και καθοδήγησιν καθηγητών και εξειδικευμένων εσωτερικών ιατρών. Εις εκ των καθηγητών πλήρους απασχολήσεως παρέμενεν διαρκώς εις το Νοσοκομείον, διά να διδάσκει συνεχώς

ΕΓΚΕΦΑΛΟΣ 49, 34-46, 2012

τους σπουδαστάς και να κατευθύνη τους νεωτέρους ιατρούς. Ούτος ήτο και ο υψηλότερον αμειβόμενος εκ των ιατρών.

Υπήρχεν καλώς ωργανωμένη βιβλιοθήκη, η οποία ήτο η μεγαλύτερα ιατρική βιβλιοθήκη της Βυζαντινής περιόδου. Αύτη προορίζετο τόσο διά τους σπουδαστάς, όσον και διά τους ιατρούς και το νοσηλευτικόν προσωπικόν. Εν μέσω των συγγραμμάτων υπήρχον αι Ιπποκράτειοι συλλογαί, αι διατριβαί του Γαληνού, τα έργα του Ερασιστράτου και του Ηροφίλου, αι διατριβαί του Σορανού και όλα τα συγγράμματα των βυζαντινών ιατρών.

Οι σπουδασταί ησκούντο εις την εσωτερικήν παθολογίαν, την χειρουργικήν, την παιδιατρικήν, την οφθαλμολογίαν, την μαιευτικήν και γυναικολογίαν, την νευρολογίαν και την ψυχιατρικήν. Το Νοσοκομείον, παραλλήλως προς τας μονάδας της νευρολογίας και της ψυχιατρικής, διέθετεν εργαστήρια νευροανατομίας και νευροφυσιολογίας.

Ο γενικός διευθυντής του νοσοκομείου έφερεν το οφθίκιον του άρχοντος Ακτουαρίου και ήτο κατά κανόνα προσωπικός ιατρός του Αυτοκράτορος. Η οργάνωσις και η λειτουργία του Ξενώνος του Παντοκράτορος απετέλεσεν πρότυπον διά την οργάνωσιν των νοσοκομείων εις τον Αραβικόν κόσμον(36).

Ο Ιωάννης II Κομνηνός ιδρυτής του Ξενώνος του Παντοκράτορος. Λεπτομέρεια μωσαϊκού εκ της Αγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως.

Ο Ξενών του Παντοκράτορος περιελάμβανεν πέντε τμήματα(37). Εις το πρώτον τμήμα υπήρχον θάλαμοι νοσηλείας, εις τους οποίους ενοσηλεύοντο χειρουργικοί ασθενείς, πάσχοντες συνήθως εκ νεοπλασμάτων, αιματωμάτων, τραυματικών κακώσεων και καταγμάτων. Εις το δεύτερον τμήμα υπήρχον θάλαμοι νοσηλείας, εις τους οποίους ενοσηλεύοντο ασθενείς

φέροντες παθήσεις αναφερομένας εις τον χώρον της εσωτερικής παθολογίας ή της οφθαλμολογίας. Εις το τρίτον τμήμα, το οποίον εχαρκτηρίζετο ως τμήμα μητρότητος υπήρχον μαιευτικοί θάλαμοι και θάλαμοι γυναικολογικών παθήσεων, οι οποίοι είχαν δώδεκα κλίνας.

Δύο θάλαμοι ενοσήλευον ασθενείς, πάσχοντας εκ νευρολογικών και ψυχιατρικών παθήσεων.

Εις το Νοσοκομείον υπήρχεν καλώς ωργανωμένη μονάς εντατικής παρακολουθήσεως, περιλαμβάνουσα έξ κλίνας, προοριζομένας δι' βαρέως πάσχοντας, η οποία ήτο η πρώτη εις τον κόσμον ανάλογος μονάς, φέρουσα ειδικόν τεχνολογικόν και φαρμακευτικόν εξοπλισμόν και εξασφαλίζουσα συνεχή παρακολούθησιν και φροντίδα των ασθενών.

Το Νοσοκομείον διέθετεν φαρμακείον εις το οποίον προσέφερον τας γνώσεις των τρεις φαρμακοποιού, οι οποίοι εξετέλουν τας συνταγάς, τας αναγραφομένας υπό των ιατρών, παρέχοντες εις τα τμήματα νοσηλείας τους καταλλήλους φαρμακευτικούς παράγοντας, διά την ορθήν θεραπευτικήν αντιμετώπισιν των ασθενών. Άπαξ της ημέρας εγένετο η τακτική επίσκεψις των ιατρών εις τους θαλάμους των ασθενών κατά τους χειμερινούς μήνας, ενώ από της ανοίξεως και κατά την διάρκειαν του θέρους αύτη ετελείτο δις της ημέρας. Το Νοσοκομείον διέθετεν εξωτερικά ιατρεία, τα οποία εκάλυπτον όλας τας αναπτυχθείσας έως τότε ειδικότητας της ιατρικής.

Συμφώνως προς το Τυπικόν του Νοσοκομείου (38) επί κεφαλής εκάστου παθολογικού θαλάμου ετίθεντο δύο ιατροί καλούμενοι πρωτομηνίται, εξειδικευμένοι εις την εσωτερικήν παθολογίαν. Κατ' αντιστοιχίαν την ευθύνην των χειρουργικών θαλάμων είχαν δύο χειρουργοί, οι οποίοι προέβαινον εγκάίρως και εις τας απαιτούμενας χειρουργικάς επεμβάσεις. Οι θάλαμοι της μητρότητος ήσαν υπό την ευθύνην τριών ιατρών, δύο ανδρών και μίας γυναικός, «της ιάτραινας», το δε νοσηλευτικόν προσωπικόν συνίστατο εξ ολοκλήρου εκ νοσηλευτριών.

Αι μονάδες της νευρολογίας και της ψυχιατρικής ήσαν υπό την ευθύνην δύο ιατρών, οι οποίοι είχαν εξειδικευθή επαρκώς εις τα νευρολογικά και ψυχιατρικά νοσήματα. Έκαστος των ειδικών συνηργάζετο μετά τριών τακτικών εσωτερικών ιατρών, οι οποίοι εχαρκτηρίζοντο ως «υπουργοί έμβαθμοι» και μετά δύο μη τακτικών βοηθών ιατρών, οι οποίοι εχαρκτηρίζοντο ως «υπουργοί περισσοί».

Οι τακτικοί ιατροί, εις το έργον των συνεπικουρ-

ΕΓΚΕΦΑΛΟΣ 49, 34-46, 2012

ούντο υπό πολλών ειδικευμένων ιατρών, σπουδαστών της Ιατρικής και νοσηλευτών.

Είναι άξιον θαυμασμού, ότι κατά την διάρκεια των επισκέψεων εις τους θαλάμους των ασθενών, οι ιατροί εξήταζον πλήρως τους ασθενείς, ανέλυαν τας περιπτώσεις της ασθένειας των, συνεζήτουν, εν εκτάσει, επ' αυτών, προβαίνοντες εις διαφορικήν διάγνωσιν, ενώ συγχρόνως εμελετάτο η ψυχολογική κατάσταση εκάστου ασθενούς και τα κοινωνικά προβλήματα αυτού, η δε τελική απόφασις διά την εφαρμογήν του καταλλήλου θεραπευτικού πρωτοκόλλου ελαμβάνετο μετά πολλής περισκέψεως υπό του ειδικού, του έχοντος την ευθύνην του τμήματος(39).

Εις τα πλαίσια των θεραπευτικών πρωτοκόλλων διά τας νευρολογικές και ψυχιατρικές παθήσεις περιλαμβάνετο η υποβολή των ασθενών εις συχνά λουτρά (40), η χρήση αλοιφών, η αποφυγή του κρέατος εις την δίαιταν των ψυχιατρικών ασθενών και η εφαρμογή διαίτης 3.300 θερμίδων εις τους Νευρολογικούς ασθενείς, η εφαρμογή της μουσικοθεραπείας της φυσικοθεραπείας, της ψυχοθεραπείας, η χορήγησις πολλών φαρμακευτικών ουσιών και η πνευματική στήριξις των ασθενών.

Οι ασθενείς μετείχον της θείας λειτουργίας, η οποία ετελείτο εις τους δύο ναούς του νοσοκομείου, εις διά τους άνδρας και έτερος διά τας γυναίκας, και προσήρχοντο εις τα μυστήρια της Ιεράς Εξομολογήσεως και της Θείας Μεταλήψεως. Έκαστος ναός είχεν ιερέα και αναγνώστην, της θείας λειτουργίας τελουμένης τετράκις της εβδομάδος, ήτοι καθ' εκάστην Τετάρτην, Παρασκευήν, Σάββατον και Κυριακήν, της ιεράς εξομολογήσεως δε δυναμένης καθ' εκάστην.

Συμπερασματικώς

Εις την οργάνωσιν, την λειτουργίαν, την διοίκησιν και την εν γένει φιλοσοφίαν των νοσοκομείων της Κωνσταντινουπόλεως και των ετέρων μεγάλων πόλεων της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, εις την ιατρικήν παιδείαν, εις την διαγνωστικήν προσέγγισιν των ασθενών και εις την εφαρμογήν των καταλλήλων θεραπευτικών πρω-

τοκόλλων, διακρίνομεν τα ουσιώδη γνωρίσματα και τας βασικάς αρχάς της συγχρόνου ιατρικής.

Η μεθοδική και συστηματική ανάλυσις των κλινικών φαινομένων και σημείων, η εμβάθυνσις εις τα συμπτώματα των νόσων, εν συνδυασμώ προς την αναπτυχθείσαν πειραματικήν έρευναν, συνθέτουσιν ήδη από της εποχής του Βυζαντίου το επιστημονικόν περίγραμμα της συγχρόνου ιατρικής.

Η δίψα διά την γνώσιν, η θεωρητική ενατένισις νέων οριζόντων, ο ευγενής ανταγωνισμός, η έφεσις προς έρευναν και αναζήτησιν νέων διαγνωστικών και θεραπευτικών μεθόδων, αι προσδοκίαι εκ της πειραματικής ερεύνης, η μετά ευλαβείας εφαρμογή των αρχών της ιατρικής ηθικής και η άμετρος φιλανθρωπία ανήγαγον τους ιατρούς των Βυζαντινών χρόνων εις υψηλότατον βάθρον, και έθεταν αυτούς, ως φωτεινάς πηγάς, σελαγίζοντας το επιστημονικόν κάλλος και την ιερότητα της ιατρικής εις Ανατολήν και Δύσιν.

Εις την Βυζαντινήν αυτοκρατορίαν αι νευροεπιστήμαι ήνθισαν κατά τα πρότυπα της Ιπποκρατείου και της Ελληνιστικής ιατρικής και διεισέδυσαν βαθύτερον εις τον μυστικόν χώρον της μελέτης του εγκεφάλου και εις το πεδίον της διαγνώσεως και θεραπείας των νευρολογικών παθήσεων. Αι πολύτιμοι γνώσεις της Νευρολογίας μετεδόθησαν εκ της Κωνσταντινουπόλεως εις τον Αραβικόν κόσμον της Ανατολής και της Δύσεως και εις τον λατινικόν κόσμον της δύσεως, εκείθεν δε εις την βόρειον Ευρώπην. Το Βυζάντιον απετέλεσεν το ισχυρόν βάθρον της Νευρολογίας επί του οποίου εναποτίθενται συνεχώς, ως εύχυμοι καρποί, τα επιτεύγματα των συγχρόνων νευροεπιστημών (41).

Επί πλέον τα νοσοκομεία της Κωνσταντινουπόλεως και αι νευρολογικάί και ψυχιατρικάί μονάδες αυτών μετέδιδον εμπράκτως, εις όλον τον ιατρικόν κόσμον, τας αξίας και αρχάς της αφοσιώσεως, της μεθέξεως, του σεβασμού, της αυταπαρνήσεως, της αγάπης των ιατρών και των νοσηλευτών διά τον πάσχοντα, και εδίδασκον διά της ζωής και του έργου των, την ανατείνουσαν βίωσιν της ιερότητος του ανθρωπίνου προσώπου.

(1)Το Βυζάντιον ήτο μία εκ των πολλών Ελληνικών αποικιών εις το Βόσπορον, ίδρυθέν υπό του Μεγαρέως Βασιλέως Βύζαντος το 658 π.Χ. Το 478 π.Χ το Βυζάντιον εγένετο μέλος της αμφικτιονίας και το 334 ενετάχθη εις το κράτος του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Το 324 μ.Χ απεφασίσθη υπό του Μεγάλου.Κωνσταντίνου να καταστή η πρωτεύουσα του κράτους του, θεσπισθείσα ούτως επισήμως

την 11ην Μαΐου του 330. Η Κωνσταντινούπολις κατέστη η πλέον ακμάζουσα και ωραία πόλις του κόσμου αποτελούσα το πολιτικόν και πολιτιστικόν κέντρον της Δύσεως και της Ανατολής. Η γλώσσα, η πολιτιστική και φιλοσοφική ατμόσφαιρα, η παιδεία και αι επιστήμαι έφερον την ελληνικήν σφραγίδα. Η πίστις ήτο Ορθόδοξος. Κατά τα έτη του Ιουστινιανού του Α' (527-565) ο πληθυσμός

ΕΓΚΕΦΑΛΟΣ 49, 34-46, 2012

της Κωνσταντινουπόλεως υπερέβαιναν τους 500,000 κατοίκους. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία έζησαν 1.130 έτη. Εις τας 29 Μαΐου του 1453 η Κωνσταντινούπολις εάλω υπό του Μωάμεθ του Β' μετά από την ηρωϊκήν μέχρις εσχάτων αντίστασιν των κατοίκων της και τον ηρωϊκόν και ένδοξον θάνατον επί των επάλξεων του τελευταίου Αυτοκράτορος Κωνσταντίνου ΧΙ του Παλαιολόγου.

(2) Ο Πλάτων επίστευεν ότι ο άνθρωπος αποτελεί σύνθεσιν της αθανάτου και αιωνίου ψυχής μετά του θνητού και φθαρτού σώματος, το οποίον ενεργοποιείται υπό της ψυχής. Τα πάθη και αι αδυναμίας της ψυχής εκδηλούνται διά της ανθρωπίνης συμπεριφοράς. Κατά τον Πλάτωνα η φιλοσοφία επενεργεί ως η ιατρική καθ' όσον η λογική και ο διάλογος, ο οποίος οδηγεί εις την κάθαρσιν, αποτελούν τας πλέον αποτελεσματικάς μεθόδους διά την θεραπείαν της ψυχής. Η περισυλλογή, η αυτοανάλυσις, η αυτοκριτική και ο αυτοέλεγχος δύνανται να θεραπεύσουν τα τραυματικά βιώματα της ψυχής.

(3) Αριστοτέλης, *Περί Ψυχής* 413 b 26.

(4) Αριστοτέλης Ηθ. Νικομ. 1104 a 12

(5) Ματθ. 5,8

(6) Baloyannis SJ: Bioethics from the Orthodox viewpoint. In S.J. Baloyannis (Editor) *Proceedings of 7th International Congress on the Improvement of the Quality of life on Dementia, Parkinson's disease, Epilepsy, MS, Muscular Disorders and Neuroethics. Thessaloniki 29th January-1st February 2009* Pub. Medimond (Bologna) 2009. pp. 1-3.

(7) Οι άγιοι ιατροί δεν περιορίζονται μόνον εις την Βυζαντινήν περίοδον. Εις τον εικοστόν αιώνα η ζωή του Αγίου Λουκά, Μητροπολίτου Συμφερουπόλεως, διαπρεπούς χειρουργού και πανεπιστημιακού διδασκάλου, συγγραφέως δε εξαιρέτων ιατρικών συγγραμμάτων επί της χειρουργικής και λαμπρών θεολογικών πονημάτων, ο οποίος αντέστη μετά ηρωισμού τας ταλαιπωρίας, τας φυλακίσεις, τας βασάνους, τους εμπαιγμούς, τας απειλάς, τους ευτελισμούς, τας εξορίας διά την αγάπην του Κυρίου, ευεργετών πάντοτε τους πάσχοντας, παρέχει και σήμερον αναλλοίωτον την ζώσαν εικόνα της αγιότητος εις τον χώρον της ιατρικής επιστήμης. Βλέπε Maruschak, Vasilij, *The Blessed Surgeon: The Life of St. Luke of Simferopol, Divine Ascent Press, 2002.*

(8) Bloch Iwan : *Byzantinische Medizin*", *Handbuch der Geschichte der Medizin*, Max Neuburger und Julius Pagel, Vol. 2 Jena: G. Fischer, 1902, 1:492—588.

(9) Ο Ιπποκράτης ο Κώος (460-370 π.Χ.), ο οποίος υπήρξεν ο Πατήρ της Ιατρικής επιστήμης, καθιερωθείς διεθνώς διά της συστηματικής και μεθοδικής εργασίας του εφ' όλου του φάσματος του ιατρικώς σκέπτεσθαι, συνέβαλεν ουσιωδώς εις την γνώσιν και θεραπευτικήν αντιμετώπισιν των νευρολογικών παθήσεων. Ο Ιπποκράτης πρώτος έγραψεν ότι η Επιληψία δεν ήτο «Ιερά Νόσος» αλλά ήτο εγκεφαλική πάθησις έχουσα ευρύ παθογενετικόν υπόβαθρον, επιφέρουσα κατά το πλείστον σημαντικήν

αλλοίωσιν εις το συναίσθημα και την προσωπικότητα του πάσχοντος. Ο Ιπποκράτης περιέγραψεν την επιληπτικήν αύραν και τα πολύμορφα επιληπτικά φαινόμενα. Υπεγράμμωσεν εκ παραλλήλου ότι επί ετεροπλεύρων επιληπτικών σπασμών η οργανική βλάβη εντοπίζεται εις το αντίστοιχον εγκεφαλικόν ημισφαίριον. Ο Ιπποκράτης ήτο ο πρώτος ο οποίος ενετόπισεν επί του εγκεφάλου τα κέντρα της κινητικής εκφράσεως, του λόγου, των αισθήσεων και των νοητικών λειτουργιών. Εδίδασκεν ότι τραυματικά βλάβαι εις τον φλοιόν του εγκεφάλου και εις υποφλοιώδεις περιοχάς, αιμορραγία ή όγκοι προκαλούν παράλυσιν εις το ετερόπλευρον ημιμόριον του σώματος, της οποίας προηγούνται πολλάκις αίσθημα αιμωδίας και αισθητικά διαταραχάι. Ο Ιπποκράτης επεσήμανεν ότι η δεξιά ημιπληγία συνωδεύετο κατά το πλείστον υπό κινητικής αφασίας ή αφημίας, δεδομένου ότι το κέντρον του προφορικού λόγου κατ' αυτόν εντοπίζεται εις το πρόσθιον ημιμόριον του αριστερού ημισφαιρίου. Ο Ιπποκράτης περιέγραψεν επίσης τας κλινικάς εκδηλώσεις της υπαραχνοειδούς αιμορραγίας. Ο Ιπποκράτης επίστευεν ότι το πνεύμα, το οποίον ευρίσκεται εις τον εγκέφαλον ζωογονεί το σώμα είτε φερόμενον διά του αίματος, το οποίον διέρχεται διά του εγκεφάλου και διά της υποφύσεως είτε διά των κρανιακών και των περιφερικών νεύρων. Ο Ιπποκράτης ως νευροανατόμος περιέγραψεν τον διαχωρισμόν των εγκεφαλικών ημισφαιρίων υπό του δρεπάνου της σκληράς μήνιγγος και την σύνδεσιν αυτών διά του μεσολοβίου. Περιέγραψεν ότι η λειτουργία του λόγου αποτελεί ιδιαίτερον και σύνθετον διεργασίαν διά τον εγκέφαλον, το κέντρον της οποίας εντοπίζεται εις το πρόσθιον ημιμόριον του αριστερού ημισφαιρίου επί δεξιοχειρών ατόμων. Ο Ιπποκράτης περιέγραψεν την μανίαν ως ψυχιατρικήν νόσον, χαρακτηριζομένην υπό εξάρσεως του συναισθήματος, απωλείας του αυτοελέγχου και επιθετικότητας. Ήτο ο πρώτος, ο οποίος περιέγραψεν τα φαινόμενα της ανοίας όπως εκδηλούνται ταύτα εις την νόσον του Alzheimer, περιγράψας επίσης ανοϊκά φαινόμενα επί υποθυρεοειδισμού.

(10) Ο Γαληνός εκ Περγάμου (130 π.Χ) υπήρξεν η υψηλότερα μορφή της Ιατρικής κατά τα Ελληνιστικά έτη και την αρχικήν Ρωμαϊκήν περίοδον ασκήσας ιδιαίτεραν επίδρασιν επί της αραβικής ιατρικής και της ιατρικής της δύσεως κατά την Αναγέννησιν και τους νεωτέρους χρόνους. Έγραψεν περί τας 400 διατριβάς εφ' όλων των πεδίων της Ιατρικής. Το έργον του εκφράζει την ευρείαν επίδρασιν την οποίαν υπέστη υπό του Ιπποκράτους και του Αριστοτέλους. Ο Γαληνός επί του εγκεφάλου και του νωπιαίου μυελού επίστευεν ότι αμφότεροι προσλαμβάνουν αισθητικής πληροφορίας, τας οποίας αναλύουν και απαντούν διά κινητικών εκδηλώσεων. Ο Γαληνός περιέγραψεν ότι ημιδιατομή του νωπιαίου μυελού επιφέρει σύστοιχον ημιπληγίαν, σύστοιχον διαταραχήν της εν τω βάθει αισθητικότητας και αντίστοιχον διαταραχήν της επί πολλής αισθητικότητας, φαινόμενα τα οποία πολυλούς αιώνας αργότερον περιέγραψεν εις την διδακτορικήν διατρι-

ΕΓΚΕΦΑΛΟΣ 49, 34-46, 2012

βήν του ο Brown Sequard. Ο Γαληνός υπεγράμμιζεν ότι εάν η κινητικότητα των μιμικών μυών του προσώπου προσβάλλεται συστοίχως προς την ημίπληκτον πλευράν, η προκαλούσα αυτήν βλάβη ευρίσκεται εις τον εγκέφαλον και ουχί εις τον νωπιαίον μυελόν, ιδίως εάν συμμετέχουν εις την κινητικήν έκπτωσιν και έτερα κρανιακά νεύρα. Επίστευεν επίσης ότι ο νωπιαίος μυελός αποτελεί την επέκτασιν του νευρικού ιστού εντός του σπονδυλικού σωλήνος και ότι ούτος εκτελεί τας διατάγας, αι οποίαι επιβάλλονται υπό του εγκεφάλου. Ο Γαληνός διεπίστωσεν ότι το φρενικόν νεύρον το οποίον αναδύεται εκ του τρίτου αυχενικού μυελοτομίου νευροί το διάφραγμα και συμβάλλει τα μέγιστα εις την αναπνοήν. Εκ των πρωτοποριακών διαπιστώσεων του Γαληνού, μετά από πολλάς ανατομικάς παρατηρήσεις, ήτο ότι το παλίνδρομον λαρυγγικόν νεύρον, το οποίον είναι κλάδος του πνευμονογαστρικού, νευροί τας φωνητικάς χορδάς και είναι υπεύθυνον διά την παραγωγήν της φωνής, επί ετεροπλεύρου βλάβης δε αυτού ευλόγως επέρχεται δυσφωνία, ενώ επί αμφοτεροπλεύρου βλάβης αφωνία. Τα νωπιαία νεύρα, διεπίστωσεν ο Γαληνός ότι αναδύονται εκ δύο ριζών, της προσθίας και της οπισθίας, εκ των οποίων η μία συνδέεται μετά της προωθήσεως των αισθητικών πληροφοριών, η έτερα δε μετά της αγωγής των κινητικών ώσεων. Επί των επιληπτικών φαινομένων ο Γαληνός επίστευεν ότι οι τονικοκλονικοί σπασμοί οφείλοντο εις ερεθισμόν του εγκεφάλου ή εις απόφραξιν των κοιλιών, Η αύρα δε είναι έν παράδοξον ασύνηθες επιγαστρικόν κυρίως φαινόμενον το οποίον προηγείται συνήθως των σπασμών και γενικώτερον των κινητικών φαινομένων των επιληπτικών κρίσεων. Ο Γαληνός επίσης προέβη εις σαφή διάκρισιν μεταξύ των κρίσεων της επιληψίας και αυτών της υστερίας. Επί της κεφαλαλγίας ο Γαληνός περιέγραψεν την ημικρανίαν ή ετεροκρανίαν η οποία προέρχεται από επιφανειακά ερεθίσματα της κεφαλής ή από ερεθισμόν των βαθυτέρων δομών και ιδίως των μηνίγγων. Εκ παραλλήλου υπεγράμμισεν ότι η κεφαλαλγία εκ τάσεως συνδέεται μετά του άγχους και αποτελεί ψυχοσωματικόν φαινόμενον. Η απώλεια της συνειδήσεως περιγραφείσα ως συγκοπή ή λιποθυμία οφείλεται κατά τον Γαληνόν εις την διακοπήν της αρμονικής συνεργασίας του εγκεφάλου μετά της καρδίας και των πνευμόνων. Ο Γαληνός περιέγραψεν τον λήθαργον ως ασυνήθη κατάστασιν, χαρακτηριζομένην από θόλωσιν της συνειδήσεως και οξείαν παροδικήν διαταραχήν των νοητικών λειτουργιών, ως είναι η μνήμη, η μάθησις και η κριτική ικανότης. Το κώμα κατά τον Γαληνόν αποτελεί την πλέον σοβαράν κατάστασιν της συνειδησιακής διαταραχής, διακρινόμενον κατ' αυτόν εις (α) απώλειαν της συνειδήσεως, του ασθενούς έχοντος τους οφθαλμούς κλειστούς και (β) απώλειαν της συνειδήσεως, του ασθενούς έχοντος τους οφθαλμούς ανοικτούς, αποκαλών τούτο «άγρυπνον κώμα». Ο Γαληνός περιέγραψεν επίσης ωρισμένα ασυνήθη κλινικά φαινόμενα ως είναι η «κατάληψις», η «κατοχή», η «καταφορά». Ως κατάληψιν περιέγραψεν την ημικω-

ματώδη κατάστασιν, την συνδυαζομένην μετά τιτανικής ή υστερικής δυσκαμψίας και συχνάκις μετά εμπυρέτου παραληρήματος. Ο Γαληνός περιέγραψεν τας κλινικάς εκδηλώσεις των εξωπυραμιδικών συνδρόμων και ιδίως της περιγραφείσης, πολλούς αιώνας αργότερον, υπό του Parkinson νόσου ως «Paralysis Agitans». Ο Γαληνός υπεγράμμισεν το φαινόμενον του τρόμου, της δυσκαμψίας, την βραδύτητα των κινήσεων, την νοητικήν έκπτωσιν και το ανέκφραστον προσωπίειον των ασθενών, εις τους οποίους μόνον η τεθλιμμένη έκφρασις των οφθαλμών παραμένει, οι οποίοι εμφανίζουν σαφή ελάττωσιν του σκαρδαμισμού. Ο Γαληνός είχε διακρίνει την νοητικήν διαταραχήν εις δύο επί μέρους καταστάσεις, ήτοι (α) εις το παραλήρημα άνευ πυρετικής κινήσεως, το οποίον εκάλεσεν παραφροσύνην και (β) εις το παραλήρημα μετά πυρετού, το οποίον εκάλεσεν φρενίτιδα. Τα κύρια διαγνωστικά κριτήρια της παραφροσύνης ήσαν αι ψευδαισθησίαι, αι παρανοϊκοί τύπου σκέψεις και αι διαταραχαί της συμπεριφοράς. Η φρενίτις αντιθέτως συνδέεται μετά εμπυρέτων καταστάσεων και οφείλεται εις τον ερεθισμόν του εγκεφάλου υπό του πυρετού και των τοξικών «χυμών», οι οποίοι κυκλοφορούν εις το σώμα. Εις σοβαράς περιπτώσεις η φρενίτις εμφανίζεται ως προθανάτιον φαινόμενον. Ο Γαληνός περιέγραψεν την νοητικήν διαταραχήν ως μύρωσιν ή μωρίαν. Η μύρωσις αποτελεί την ηπιότεραν έκφρασιν της ανοίας. Η άνοια καθ' εαυτήν χαρακτηρίζεται υπό του Γαληνού ως έκφρασις διαταραχής της μνήμης και της κριτικής ικανότητος του πάσχοντος. Ισχυρίζεται ότι η άνοια εγκαθίσταται κατά το γήρας συνεπεία των τοξικών «χυμών», οι οποίοι φέρονται εις τον εγκέφαλον ή λόγω σταδιακής ψύξεως του εγκεφάλου. Η προγεροντική άνοια συνδέεται κατά τον Γαληνόν μετά της κρανιοεγκεφαλικής κακώσεως, του υψηλού πυρετού και της τοξικής επιδράσεως φαρμάκων και δηλητηριωδών ουσιών Βλέπε σχετικώς Kühn C. G. Claudii Galeni, opera I, Leipzig 1821, 1.1.

(11)Aretæus Cappadocius: The extant works. Ed and transl. by Francis Adams, The Sydenham Society, London 1846, pp.63, 306

(12)Ilberg G: Das neurologisch-psychiatrische Wissen und Können des Aretäus von Kappadokien. Ztschr.f d ges Neurol. 1923;86: 227

(13)Hronos G, The Holy Unmercenary Doctors: The Saints Anargyroi, Physician and Healers of the Orthodox Church, Light and Life Publishing, 1999.

(14)Raeder I. Oribasii, Collectionum medicarum reliquiae [CMG 6/I-II], Lipsiae-Berolini 1926-1933

(15)Olivieri A. Aetii Amideni Libri Medicinales I-VIII [CMG 8/I-II], Leipzig-Berlin 1935-1950.

(16)Photios, Bibliotheca, René Henry, 8 Vol Paris: "Les Belles Lettres", 1959—77, 3 :152.

(17)T. Puschmann, Alexander von Tralles: Original-Text und Übersetzung nebst einer einleitenden Abhandlung. Ein Beitrag

ΕΓΚΕΦΑΛΟΣ 49, 34-46, 2012

zur Geschichte der Medicin, τ. 1-2, Wien 1878-1879

(18)Ο πατριάρχης Ιωάννης ο Πέμπτος ο Ελεήμων, ο Άγιος της Αγάπης εποίμανεν τον λαόν της Αλεξανδρείας εις τας αρχάς του εβδόμου αιώνας. Κατήγετο εξ Αμαθούντος της Κύπρου. Ως Πατριάρχης Αλεξανδρείας διεκρίθη διά την φιλανθρωπίαν του, την γεναιοδωρίαν του και την άμετρον αγάπην του προς το ποίμνιον του, το οποίον ευηργέτει συνεχώς αφ' ενός μεν προσωπικώς, αφ' ετέρου δε διά των πολλών κοινωφελών ιδρυμάτων, διά των οποίων εκόσμησεν την Εκκλησίαν της Αλεξανδρείας. Διένειμεν όλα τα υπάρχοντα του εις τους πτωχούς και έζη εν ασκητικώς. Μετά την εισβολήν των Περσών εις την Αλεξάνδρειαν και την κατάκτησιν της Αιγύπτου μετέβη εις την Κύπρον ένθα εκοιμήθη εν Κυρίω μεταξύ των ετών 616 και 620, η τιμία σωρός του μετεφέρθη εις την Κωνσταντινούπολιν και εκείθεν υπό των Ενετών εις την Βενετίαν το 1249. Η Εκκλησία τιμά την μνήμην του εις τας 12 Νοεμβρίου, αναφέρουσα «Ελεημοσύνης ο ποταμός, ο της ευσπλαγχνίας, διανέμων επιρροάς και καταπαίνων απόρων τας καρδίας, ο μέγας Ιωάννης μμολογείσθω μοι». Η κυρία πηγή των πληροφοριών επί του βίου του Αγίου Ιωάννου του Ελεήμωνος είναι η βιογραφία αυτού εκπονηθείσα υπό του Λεοντίου επισκόπου Νεαπόλεως Κύπρου. Βλέπε σχετικώς Leontios' von Neapolis Leben des heiligen Iohannes des Barmherzigen, Erzbischofs von Alexandrien herausgegeben von Heinrich Gelzer. Freiburg i. B. ;Leipzig :J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1893. επίσης Three Byzantine Saints: Contemporary Biographies of St. Daniel the Stylite, St. Theodore of Sykeon and St. John the Almsgiver, trans. Elizabeth Dawes, and introductions and notes by Norman H. Baynes, (London: 1948.)

(19)Η Εκκλησία αναφέρει διά του υμνογράφου της «Σοφίας τοίς χάρισι, κεκοσμημένος λαμπρώς, ποιμην ένθεώτατος, τής Έκκλησίας Χριστού, έδείχθης Ευστάθιε, Όθεν Θεσσαλονίκη, ή άγία σου ποίμνη, ύμνοις σέ μακαρίζει και συμφώνως βοά σοι. Ίκέτευε Χριστόν τόν Θεόν, ύπερ ήμών Πάτερ όσει».

(20)Hunger Herbert, Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner, 2 Vol. Handbuch der Altertumswissenschaft ,Munich: Beck, 1978,2: 299.

(21)Οι Αφορισμοί του Ιπποκράτους είναι συλλογή εκ 34 επιστημονικών αξιωμάτων, παραγγελμάτων ή αποφθεγμάτων, διά των οποίων θα ευεργετήτο ο ασθενής, εάν ταύτα λαμβάνοντο σοβαρώς υπ' όψιν των ιατρών και εφηρμοζοντο, συμβάλλοντα εις την καλλίτεραν θεραπευτικήν αντιμετώπισιν αυτών και εις την αποφυγήν ιατρογενών σφαλμάτων. Βλέπε Αφορισμοί του Ιπποκράτους. Aphorismi Hippocratus Amsterdam: Hendrik Wetstein, 1685. Ο πρώτος αφορισμός είναι πλήρης σκεπτικισμού «Ο βίος βραχύς, η δε τέχνη μακρή, ο δε καιρός οξύς, η δε πείρα σφαλερή, η δε κρίσις χαλεπή». (1886), Vol. 2, 344-5).

(22)Η περίοδος της Μακεδονικής δυναστείας υπήρξεν μία εκ των πλέον ενδόξων και ευτυχών περιόδων της Βυζαντινής Αυτοκρα-

τορίας. Αι επιστήμαι και αι τέχναι ανεπτύχθησαν ευρέως και έδωσαν σημαντικούς καρπούς, δι' ό και η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται ως «Μακεδονική Αναγέννησις». Βλέπε σχετικώς Browning Robert: The Byzantine Empire, London: Weidenfeld and Nicolson, 1980.

(23)Βλέπε σχετικώς J. St. Bernard, Theophanis Nonni epitome de curatione morborum, τ. 1-2, Gotha-Amsterdam 1794-1795,

(24)Ακτουάριος ήτο τίτλος απονεμόμενος κυρίως εις τον προσωπικόν ιατρόν του Αυτοκράτορος, ο οποίος εξετέλει συγχρόνως καθήκοντα γενικού αρχιάτρου. Ο τίτλος ούτος ως οφίκιον εθεσπίσθη κυρίως εις την Αυτοκρατορίαν της Νίκαιας απονεμόμενον εις τον ιατρόν του αυτοκράτορος, ο οποίος συγχρόνως εξετέλει καθήκοντα και επισήμου γραμματέως.

(25)Ο Ανδρόνικος Γ' Παλαιολόγος (1297 – 1341), εχηρημάτισεν Αυτοκράτωρ από το 1328 έως 1341, ήτο υιός του του Μιχαήλ ΙΧ Παλαιολόγου.

(26)Ο Ιωάννης ΙΙΙ Δούκας Βατάτζης (1192 – 1254) ήτο Αυτοκράτωρ της Νίκαιας από το 1221 έως το 1254, διαδεχθείς τον Θεόδωρον Ι το 1212. Επεξέτεινεν την αυτοκρατορίαν περιλαμβάνει εις τα όρια αυτής την Βιθυνίαν, την Θράκην και την Μακεδονίαν.

(27)Το έργον του Νικολάου Μυρεψού εξεδόθη διά πρώτην φοράν το 1541 υπό του Johannes Agricola Ammonius εις το Ingolstadt. Η πρώτη μετάφρασις του Δυναμερού εις την Λατινικήν μετά σχολίων εγένετο 1549 υπό του Leonhart Fuchs εις την Βασιλείαν και περιλαμβάνεται αυτή εις την συλλογήν του Στεφάνου Βλέπε σχετικώς Stephanus H. Medicae artis princeps 1 (Paris 1567), Frankfurt 1625, Nürnberg 1658.

(28)Τα πλείστα των νοσοκομείων συνεδέοντο μετά Μονών.

Μοναχοί ιατροί και μονάζουσαι προσέφερον τας ιατρικάς και νοσηλευτικάς φροντίδας εις τους ασθενείς. Ο Μέγας Βασίλειος, ο οποίος εσπούδασεν ιατρικήν εις τας Αθήνας ίδρυσεν εις την Καισαρίαν σειράν έργων φιλανθρωπίας οποία συνεκρότου αληθή πόλιν. Ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος, όταν ανήλθεν εις τον πατριαρχικόν θρόνον της Κωνσταντινουπόλεως το 390, ήρχισεν να ιδρύη σειράν φιλανθρωπικών ιδρυμάτων, εν μέσω των οποίων περιλαμβάνοντο και νοσοκομεία. Βλέπε σχετικώς Constantelos, Demetrios J., Byzantine Philanthropy and Social Welfare, Rutgers University Press 1968

(29)Το Πανδιδακτήριον της Μαγναύρας ήτο το Πανεπιστήμιον της Κωνσταντινουπόλεως ιδρυθέν το 425 υπό το όνομα Πανδιδακτήριον. Κατ' ουσίαν ήτο το πρώτον πανεπιστήμιον του κόσμου, παρά το γεγονός ότι ο όρος Πανεπιστήμιον Universitas εχρησιμοποιήθη υπό του Πανεπιστημίου της Bologna. Ο Ιωσήφ Γενέσιος, εις το περί βασιλείων δ', έγραψεν επί της Μαγναύρας: «Περί πολλού δε τω Καίσαρι Βάρδα η σοφία πεφιλοτιμητό, καν των πολλών προς επιδείξιν εμεμέλητο. Συναθροίζει σοφούς κατά την Μαγναύραν, ως τους μεν φιλοσοφίας γεωμετρίας τους δε ετέρους αστρονομίας άλλους γραμματικής αντιποιούμενους εγκα-

ΕΓΚΕΦΑΛΟΣ 49, 34-46, 2012

ταστήσας προίκα διδάσκειν τους προσιόντας». Το πανεπιστήμιον περιελάμβανεν 31 έδρας διά την Ιατρικήν, την Φιλοσοφίαν, τα Μαθηματικά, την Γεωμετρίαν, την Αστρονομίαν, την Μουσικήν, την Νομικήν και την Ρητορικήν. Οι Ίσαυροι (717-802) ωνόμασαν την σχολήν της Μαγναύρας «Οικουμενικόν Διδασκαλείον». Η λειτουργία της Μαγναύρας διήρκεσε μέχρι της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως το 1453.

(30) Ξενών ήτο ο όρος, ο οποίος εχρησιμοποιείτο διά τα Νοσοκομεία της Κωνσταντινουπόλεως κατά την Βυζαντινήν περίοδον. Κατά τους χριστιανικούς χρόνους ήρχισαν να οργανώνονται νοσοκομεία, έχοντα αληθή επιστημονικόν χαρακτήρα, συνδυάζοντα εκ παραλλήλου την φιλανθρωπίαν. Κατά τον τέταρτον ήδη αιώνα ήρχισαν να ιδρύωνται μετά αυξανόμενου ρυθμού ξενώνες εις την Κωνσταντινούπολιν και εις άλλας περιοχάς της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, εκ των οποίων οι πλέον γνωστοί ήσαν (α) ο ξενών του Αγ. Ζωπικού, πλησίον του ναού της Αγίας Σοφίας ιδρυθείς κατά τα έτη του Μ. Κωνσταντίνου και (β) η «Βασιλειάς» ιδρυθείσα υπό του Μ. Βασιλείου εις την Καισάρειαν της Καππαδοκίας. Βλέπε σχετικώς Miller T. Η γέννησις του νοσοκομείου στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Εκδόσεις ΒΗΤΑ. Αθήνα 1998. Βλέπε διά την κοινωνικήν πρόνοιαν εις την ορθοδοξίαν και Μαντζαρίδης Γ. Ορθόδοξη Θεολογία και κοινωνική ζωή. Εκδόσεις Πουρναρά. Θεσσαλονίκη 1996.

(31) Ο εν λόγω ξενών επιμάτο εις το όνομα του Οσίου Σαμφώνος του Ξενοδόχου ο οποίος «ήν σωτήριος λιμήν τοῖς πενομένοις και χρήζουσι βοήθειας ... καλώς και θεοφιλώς πολιτευσάμενος και πολλοῖς πρόξενος σωτηρίας γενόμενος».

(32) Επιμάτο εις την μνήμην των Αγίων Τεσσαράκοντα μαρτύρων, στρατιωτών της ρωμαϊκής λεγεώνας XII της καλουμένης *fulminata*, οι οποίοι εμαρτύρησαν επί Λικινίου το 320, ριφθέντες εις την παγωμένην λίμνην της Σεβαστείας της ελάσσονος Αρμενίας, παραμένοντες πιστοί εις την αγάπην του Κυρίου.

(33) Ο Ιωάννης II Κομνηνός (1118-1143) ήτο υἱός του Αλεξίου I Κομνηνού και της Ειρήνης Δούκα. Ισχυροποίησεν το Βυζαντινόν κράτος πολεμών συνεχώς εναντίον των Πετσενίων, των Ούγγρων, των Νορμανδών και των Μογγόλων.

(34) Möller-Wiener Wolfgang: *Bildlexikon zur Topographie*

Istanbul, Tubingen: E. Wasmuth, 1977.

(35) Ο κύριος ναός της μονής του Παντοκράτορος ήτο γνωστός παλαιότερον ως *Zeired-kilisse-tzami*. Το κτήριο του Νοσοκομείου δεν υφίσταται πλέον.

(36) Gutas Dmitri, *Greek Thought, Arab Culture: The Graeco-Arabic Translation Movement in Baghdad and Early 'Abbasid Society (2nd-4th/8th-10th Centuries)*. London and New York: Routledge, 2000.

(37) Το τυπικόν επέβαλεν την νοσηλείαν ενός μόνου ασθενούς εις εκάστην κλίνην, εις όλους τους θαλάμους όλων των τμημάτων. Ιδιαίτεροι προμήθειαι κλινοσκεπασμάτων, προσκεφαλέων και σινδόνων προεβλέποντο διά τους χειμερινούς μήνας. Έξ κλίνας διετηρούντο διά κατακοίτους ασθενείς, αι οποῖαι είχαν διατρήτους στρωμνάς, διά την καλλιτέραν οξυγόνωσιν της ράχεως των πασχόντων, προς αποφυγήν των δερματικών εσχάρων, συνεπεία της παρατεταμένης κατακλίσεως. Οι ασθενείς υπεβάλλοντο εις λουτρόν δις της εβδομάδος. Δύο ευμεγέθεις θερμάστραι, λειτουργούσαι συνεχώς, προεβλέποντο διά έκαστον θάλαμον ασθενών κατά τους χειμερινούς μήνας.

(38) Paul Gautier : *Le typikon du Christ Sauveur Pantocrator*, REB, 1974, 32: 1—145.

(39) Το Τυπικόν αναφέρει, ότι ο ιατρός αφού προσευχηθή θα εξετάση προσεκτικώς έκαστον των ασθενών και θα διερευνήση την πάθησιν αυτού λεπτομερώς και μετά προσοχής, θα προσφέρει δε την δέουσαν θεραπείαν, διά των καταλλήλων φαρμάκων, καθορίζων επακριβώς τον τρόπον χορηγήσεως αυτών και την ορθήν δοσολογίαν των, διακατεχόμενος υπό αφοσιώσεως, αληθούς ενδιαφέροντος διά όλους τους ασθενείς, καθ' όσον θα αναφέρει λεπτομερώς τας ενεργείας του εις τον Παντοκράτορα... Όλοι οι ιατροί θα πρέπει να στρέφουν το βλέμμα των εις τον Παντοκράτορα και να μη παραλείπουν την προσεκτικήν λεπτομερή εξέτασιν του πάσχοντος, γνωρίζοντες ότι το λειτούργημα των αποδίδει τα καλλίτερα αποτελέσματα όταν παρέχεται κατά ορθόν τρόπον. (Τυπικόν σελ. 34, παράγραφοι 39, 42).

(40) *PanTypikon* 91.1051-1093.

(41) Baloyannis SJ: *Avicenna: The mysticism of the Greek medicine in the Arabian World*. *Encephalos* 1997; 438.

Βιβλιογραφία

1. Androutsos G, Karamanou M, Matsaggas A. The hospital institutions of Byzantium and the hospital (Xenon) of Pantokrator monastery in Constantinople *Presse Med.* 2012 ;41:68-73.
2. Angeletti L. R., Cavarra B., 1993: *Influenze Byzantine nelle strutture sanitarie dei secoli V-IX in Roma*. *Medicina nei Secoli Arte e Scienza*, vol. 2, pp. 279-297.
3. Aretäus Cappadocius: *The extant works*. Ed and transl. by Francis Adams, The Sydenham Society, London 1846
4. Aristotle: *De anima*. Greek text and English transl. by WS Hett. London W. Heinemann, Cambridge MA Harvard University Press, 1957.
5. Baloyannis SJ: *St.Eustathius of Thessaloniki and the medicine of his times* *Annals of the School of Medicine*. Aristotelian University Press 1991
6. Baloyannis SJ: *The psychotherapy in the antiquity*. *Annals of*

ΕΓΚΕΦΑΛΟΣ 49, 34-46, 2012

- the School of Theology. Aristotelian University Press
1992,pp.432-438.1992,pp.432-438
7. Baloyannis SJ: Avicenna: The mysticism of the Greek medicine in the Arabian World. *Encephalos* 1997; 34:11-29.
  8. Baloyannis SJ: The Neurosciences in the Greek World In KK.Sinha and DK.Jha (Eds) Some aspects of history of Neurosciences. Catholic Press , Ranchi 2003,pp.97-117.
  9. Baloyannis SJ: The Neurosciences in Hellenistic Alexandria: An harmonization of Philosophy and Medicine In KK.Sinha and DK.Jha (Eds) Some aspects of history of Neurosciences. Catholic Press , Ranchi 2004,pp. 85-110.
  10. Baloyannis SJ:Philosophy and Neurosciences. *Encephalos* 2009; 46: 8-20.
  11. Baloyannis SJ: Bioethics from the Orthodox viewpoint. In S.J. Baloyannis (Editor) Proceedings of 7th International Congress on the Improvement of the Quality of life on Dementia,Parkinson's disease,Epilepsy, MS, Muscular Disorders and Neuroethics.Thessaloniki 29th January-1st February 2009 Pub .Medimond (Bologna) 2009,pp.1-3
  12. Baloyannis SJ, Costa V, Papistas P Neurology in Hellenistic Alexandria *European Journal of Neurology* 2004;11:180.
  13. Bandini Angelo M: *Catalogus codicum graecorum Bibliothecae Laurentianae*, Vol 3, Florence, 1770.
  14. Bernard J. St., *Theophanis Nonni epitome de curatione morborum*, τ. 1-2, Gotha-Amsterdam 1794-1795.
  15. Bloch Iwan : *Byzantinische Medizin*”, *Handbuch der Geschichte der Medizin*, Max Neuburger und Julius Pagel,Vol. 2 Jena: G. Fischer, 1902, 1:492—588.
  16. Browning Robert: *The Byzantine Empire*, London: Weidenfeld and Nicolson, 1980.
  17. Claude Dietrich, *Die byzantinische Stadt im sechsten Jahrhundert*, *Byzantinisches Archiv*, 13 Munich: Beck, 1969.
  18. Constantelos D: *Byzantine Philanthropy and Social Welfare*. New Brunswick,NJ,Rutgers University Press 1968.
  19. *Corpus medicorum graecorum* .Leipzig und Berlin: Akademie-Verlag, 1927—.
  20. Duckworth WLH: *Galen on anatomical procedures; the later books*. Cambridge University press 1962.
  21. Galen: *Opera Omnia*. Volumes 22. Edited by DCG Kuhen. Gnobloch, Leipzig 1821-1833.
  22. Galen: *On the natural faculties* English transl. by AJ Brock. London W. Heinemann, Cambridge MA Harvard University Press, 1963.
  23. Gautier Paul: *Le typikon du Christ Sauveur Pantocrator*”, *REB*, 1974, 32: 1—145.
  24. Gutas Dmitri, *Greek Thought, Arab Culture: The Graeco-Arabic Translation Movement in Baghdad and Early 'Abbasid Society (2nd-4th/8th-10th Centuries)*. London and New York:Routledge, 2000.
  25. Halkin François : Saint Sampson: le xenodoque de Constantinople, *Rivista di studi bizantini e neoellenici*, 1977-79, n.s. 14- 16: 6-17.
  26. Hang Gerhard, “Zum Problem “Krankenhaus” in der Antike”, *Clio*, 1971, 53: 179—95.
  27. Hippocrates: *Oeuvre completes; traduction nouvelle avec le text grec* by E.Littré. 10 vols Baillière, Paris 1839-1891.
  28. Hunger Herbert, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, 2 Vol.
  29. Harig Gerhard, Jutta Kollesch, “Arzt, Kranker, und Krankenpflege in der griechisch-ömischen Antike und im byzantinischen Mittelalter,” *Helikon*, 1973—74, 13—14: 256—92.
  30. *Handbuch der Altertumswissenschaft* ,Munich: Beck,1978.
  31. Hohiweg Armin, “Johannes Actuarius, Leben— Bildung und Ausbildung—De methodo medendi”, *BZ*, 1983, 76: 302—21.
  32. Hronos G, *The Holy Unmercenary Doctors: The Saints Anargyroi, Physician and Healers of the Orthodox Church*, Light and Life Publishing, 1999.
  33. Ilberg G: *Das neurologisch-psychiatrische Wissen und Können des Aretäus von Kappadokien*.*Ztschr.f d ges Neurol.* 1923; 86: 227.
  34. *Johannis Ephesini historiae ecclesiasticae pars tertia*, Ernest W. Brooks, *Corpus scriptorum Christianorum orientialium*, 106, Louvain: L. Durbecq, 1952.
  35. *Klostertypika*. *Miscellanea Byzantina Monacensia*, 28. Institut für Byzantinistik und neugriechische Philologie der Universität, Munchen, pp. 39-225.
  36. Kourkoulou L, Lanara VA.*Terms Used in Byzantium for Nursing Personnel*. *International History of Nursing Journal*, 1996; 2: 46-57.
  37. Kourkoulou L. *Some Details of the Administration and Functioning of the Byzantine Hospitals*. *International History of Nursing Journal*, 1997; 3: 79-85.
  38. Kühn C. G. *Medicorum Graecorum Opera quae exstant* 16, Leipzig 1829
  39. Kühn C. G. *Claudii Galeni, opera I* , Leipzig 1821, 1.1.
  40. Lyons A. S., Petrucelli R. J.,: *Medicine. An Illustrated History*. *Abradale Press*, H. N. Abrams Inc., New York 1987.
  41. Maruschak V. *The Blessed Surgeon: The Life of St. Luke of Simferopol*, *Divine Ascent Press*, 2002
  42. Migne Jacques P *Patrologiae cursus completus, Series graeca*,Vol. 161. Paris, 1857—1866.
  43. Miller T. S.,: *Byzantine Hospitals*. *Symposium on Byzantine Medicine*. Editor John Scarborough. *Dumbarton Oaks Papers*, 1984 38: 53-63.
  44. Miller T: *The birth of the Hospital in the Byzantine Empire*.

ΕΓΚΕΦΑΛΟΣ 49, 34-46, 2012

John Hopkins University Press. Baltimore and London 1997.

45. Miller T. S.,: Byzantine Physicians and their Hospitals. *Medicina nei Secoli. Arte e Scienza*, 1999; 11: 323-335.
46. Μπαλογιάννης ΣΙ. Η Ψυχοθεραπεία κατά την αρχαιότητα. Τόμος Ι.Καλογήρου. Θεσσαλονίκη 1990,σελ.7-13.
47. Μπαλογιάννης ΣΙ. Η διάσπασις και ο διχασμός εις τον Ανθρωπον και την Κοινωνίαν της εποχής μας και η εν Χριστώ ενότης. *Κοινωνία* 33:257-271,1990.
48. Μπαλογιάννης ΣΙ. Η ψυχολογική ισχύς του λόγου του Αποστόλου Παύλου Χριστός στο κήρυγμα του Αποστόλου Παύλου. *Βέροια* 2000, σελ 205-222.
49. Μπαλογιάννης ΣΙ.Ο Εγκέφαλος ως μέσον εκφράσεως της ψυχής κατά τον Γαληνόν *Εγκέφαλος* 2006; 43:7-18.
50. Μπαλογιάννης ΣΙ. Η Ψυχοθεραπευτική ισχύς των ψαλμών του Δαβίδ Πρακτικά ΚΓ' Θεολογικού Συνεδρίου «Ο Προφητάναξ Δαβίδ», Θεσσαλονίκη 2003, σελ. 281-296.
51. Μπαλογιάννης ΣΙ. Η διαμόρφωσις της ιατρικής Ηθικής και αι υφιστάμενοι εντός αυτής τάσεις σήμερον *Νευρολογία* 2007;16:134-138.
52. Μπαλογιάννης ΣΙ.Η συγκρότησις επί της ιατρικής Επιστήμης του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου. Από τον Απόστολον Παύλον στον Ιερόν Χρυσόστομον. *Βέροια* 2007, σελ.177-192.
53. Μπαλογιάννης ΣΙ. Αι νευροεπιστήμαι και η φιλοσοφία Εις Δήμητρα Σφενδόνη Μεντζου (Εκδ),Η Φιλοσοφία των Επιστημών.Εκδόσεις Ζήτη, Μάιος 2008, Σελ.265-293.
54. Möller-Wiener Wolfgang: *Bildlexikon zur Topographie Istanbul*, Tubingen: E. Wasmuth, 1977.
55. Bröcker, *Forschungen zur Volksurkunden*, 48 (MUnster: Regens burg, 1976.
56. Olivieri A. *Aetii Amideni Libri Medicinales I-VIII [CMG 8/I-II]*, Leipzig-Berlin 1935-1950.
57. Philipsborn Alexandre, "Der Fortschritt in der Entwicklung des byzantinischen Krankenhauswesens", *BZ*, 1961; 54: 338—65.
58. Paulus of Aegina: The seven books of Paulus of Aegina. English tranl. by Francis Adams The Sydenham Society, London 1844-1847.
59. Pauli Aeginetae epitome, Johann L. Heiberg, CMG, 9.1 and 9.2 Leipzig, 1921—24.
60. Photios, *Bibliotheca*, René Henry, 8 Vol. Paris: "Les Belles Lettres", 1959—77.
61. Plato: *Timaeus* English transl. by R.G.Bury. London W. Heinemann, Cambridge MA Harvard University Press, 1961.
62. Procopii Caesariensis opera omnia, Jacob Haury, 4 Vol. Leipzig: Teubner, 1913,Vol. 4.
63. Pohl Rudolf, *De graecorum medicis publicis* .Berlin: Georg Reimer,1905.
64. Puschmann T., Alexander von Tralles: Original-Text und Übersetzung nebst einer einleitenden Abhandlung. Ein Beitrag zur Geschichte der Medicin, τ. 1-2, Wien 1878-1879.
65. Raeder I. *Oribasii, Collectionum medicarum reliquiae [CMG 6/I-II]*, Lipsiae-Berolini 1926-1933.
66. Saint Basil: *Letters*, trans. Roy J. Deferrari and Martin R. McGuire, 4 Vol Loeb Classical Library Cambridge: Harvard University Press, 1961.
67. Siegel R: *Galen on Psychology, Psychopathology, and function and disease of the nervous system*. S.Karger, Basel 1973.
68. Souques A: *Etapes de la neurology dans antiquité Greque*. Masson Paris 1936
69. Stephanus H. *Medicae artis principes* 1 Paris 1567.
70. Vita S. Marciani *oekonomi*, 5 Vol. St. Petersburg, (1891-98),4:258-70.
71. von Harnack Adolf: *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*, 2 Vol. Leipzig: J.C. Hinrichs,1915.
72. Wilson N. G., *Scholars of Byzantium*. London and Baltimore: Duckworth and Johns Hopkins University Press, 1983;
73. Zilboorg G: *A history of medical psychology*. Norton, New York 1941.